

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

Көп жақты дипломатия

Халықаралық қатынастар тарихының барлық кейінгі кезеңдерінде қалыптасып және белгілі бір дәрежеде қолданылған көпжақты дипломатия XX ғасырдың екінші жартысында және XI ғасырдың басында кең ауқымды дамыды. Бұл Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін халықаралық қатынастар жаһандық сипатқа ие бола бастағанда және БҰҰ мен әлемнің барлық елдеріне әсер ететін мәселелерді шешетін көптеген басқа халықаралық ұйымдардың пайда болуында көрінді. Осы кезеңде әлемдік маңызы бар конференциялар жиі өткізілді. Жаңа, жаһандық қауіп-қатерлер, бірінші кезекте әлемдік соғыстың қауіп-қатерлері, ядролық және ғарыштық қарулардың шектеусіз бәсекелестігі, экономикалық дағдарыстар, әлеуметтік-саяси қайшылықтар, мемлекеттердің дамуындағы теңсіздік, терроризм және т.б. алдында мемлекеттердің тәуелділігі артты. Халықаралық қатынастар, саясат, экономика, коммуникациялар, көлік, ақпарат жаһандануы жаңа ғасырдың алғашқы онжылдығында халықаралық қатынастардың биполярлық жүйесі жойылып, әлемді дамытудың жаңа жүйесін іздестіруге бет бұрған кезде айқын көрінді. Бұл ізденістер қазір де тұрақты саяси және экономикалық күрес жағдайында, сонымен бірге мемлекеттердің негізгі топтары арасындағы ынтымақтастықта жүзеге асырылады.

Бұрынғы жүйеде (Ялта-Потсдам) жойылып, Біріккен Ұлттар Ұйымы бүгінгі күні әлем мемлекеттеріне, әлем мемлекеттерінің қарым-қатынастарындағы ең үлкен жетістігіне және барлық мемлекеттер мен халықтарды біріктіретін халықаралық қатынастарды басқарудың ең жақсы механизміне айналды. БҰҰ Қазіргі заманғы көп жақты дипломатияның негізгі және әмбебап механизмі. Бұған қоса, оған басқа халықаралық ұйымдар да қосылады, көпжақты саммиттің кездесулері, жеке мәселелер бойынша халықаралық конференциялар, аймақтық конференциялар және басқа да дипломатиялық ұжымдық іс-шаралар өткізілуде. Қазіргі уақытта халықаралық қатынастарды ұтымды басқару көп жақты емес. Әлемнің көптеген елдері БҰҰ-ның орталық рөлін атқаратын көп полярлы немесе көп циклдық әлем жүйесін қалыптастыруға тырысады.

XX ғасырдың екінші жартысының халықаралық қатынастарында жердегі бейбітшілікті қамтамасыз ететін әскери-саяси теңгерімнің негізін құрайтын блокқа қарсыласу сипатталды. Бұл жерде, Біріккен Ұлттар Ұйымы мемлекеттердің жан-жақты ынтымақтастығы механизмі ретінде әлемдік қатынастар жүйесінде орталық рөлін атқаруды қажет етеді. XX ғасырдың аяғы мен XI ғасырдың басында мемлекеттердің топтары бір-біріне сәйкес келетін мүдделерге негізделген жалпы мәселелерді шешу үшін әртүрлі көпжақты форматтардың шеңберінде күш-жігерлерін біріктірді. Бұл «Үлкен сегіздік» және «Үлкен жиырмалық», сондай-ақ ЕО, ТМД, ЕурАзЭҚ, АСЕАН, АРЭС, ШЫҰ, ЕҚЫҰ, БРИКС және басқа да аймақтық және салалық топтар. Блоктық қарсыласудан көпвекторлы көпжақты дипломатияға көшу орын алды, ол әлемнің көпшілігінде қарым-қатынастың заманауи және жетілдірілген жүйесін қалыптастыру үшін қажет болды.

Дипломатия ортақ проблемаларды шешу үшін ұжымдық іздестіру мақсатында көп жақты құрылымдарға мемлекеттің қатысуының икемді түрлеріне негізделген блокаралық емес, «желі негізінде» болды. Қазір көптеген елдер болашақ әлемдік архитектурасын талқылауда. «Консенсус дипломатиясы» және «жаңа жаһандық өзін-өзі басқару» негізінде халықаралық қатынастардың жаңа идеологиясы пайда болу жолында. Жаңа жүйенің қалыптасуы кейбір елдердің құндылықтарын диктатсыз, қарама-қайшылықсыз және әскери төңкеріссіз, жалпыға танылған халықаралық құқық шеңберінде көп жақты дипломатия арқылы жүзеге асырылуы керек деп есептеледі.

Көпжақты дипломатияны қоса алғанда, дипломатияның негізгі тәсілі әрдайым халықаралық келіссөздер болып келді және қалады. Келіссөздер халықаралық қатынастарды құру мен реттеудің, халықаралық аренадағы мемлекеттердің өзара іс-қимылының негізгі нысандарының тиімді құралы болып табылады. Соңғы уақытта, халықаралық келіссөздер жүргізудің халықаралық проблемаларын шешу құралы ретінде халықаралық келіссөздердің маңызы артып, олардың саны өсті, ал талқыланатын тақырыптар мен келіссөздер форумдарының құрылымы күрделене түсті.

Көпжақты дипломатия немесе конференциялық дипломатия жаһандық, өңірлік және салалық ауқымда халықаралық шешімдерді іздестіру мен үйлестірудің негізгі құралы болуда.

Ол қазіргі заманғы халықаралық қарым-қатынастың жаңа ұғымдарын, принциптерін және нормаларын қалыптастырады. Көпжақты келіссөздер жүргізетін дипломатияның негізгі нысандары: кездесулер, конференциялар, конгресстер, халықаралық ұйымдардың сессиялары, консультациялар, бейбітшілікті қолдау операциялары.

Кездесулер, конференциялар, конгрестер және жоғары деңгейдегі мемлекетаралық көпжақты кездесулер ерекше маңызды. Қазіргі заманғы көп жақты дипломатияда халықаралық ұйымдар да маңызды рөл атқарады. Қақтығыстар, келіспеушіліктер және күрделі халықаралық проблемаларды реттеу туралы келіссөздер жүргізетін мемлекеттер көбінесе басқа елдер, көбінесе елдердің немесе халықаралық ұйымдардың көмегі қажет, олар делдалдық және бітімгершілік операциялары болып табылады. Мұндай жағдайларда келіссөздер құрылымы күрделі және БҰҰ Жарғысының ережелеріне сәйкес немесе теріс жағдайда БҰҰ Жарғысының қағидалары мен ережелерін бұза отырып, жүзеге асырылатын мемлекеттердің көпжақты күшжігеріне айналады. «Ізгі қызметтер» – бұл дауға қатысушы мемлекеттерге бағытталған және олардың дау-дамай мен қақтығысты реттеу үшін тікелей келіссөздер жүргізуге және өткізуге көмектесетін мемлекет немесе халықаралық ұйым. Сонымен қатар, бұл «ізгі қызметтер» негізінен ұйымдастырушылық көмек болып табылады, онда «үшінші тарап» өздерінің аумағын үшінші тарапқа ұсына алады, мұнда саяси қысымсыз ортада олар келіссөздер жүргізе алады. «Ізгі қызметтерді» ұсынатын партия келіссөздерге қатысуды қабылдамайды және даудың мәні бойынша ұсыныстар жасамайды. БҰҰ Жарғысына сәйкес, Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңесі (БҰҰ Жарғысының 33, 36, 38-бабы) дау тараптарына «жақсы қызмет» көрсете алады.

Делдалдық – үшінші елдің дау-шиеленістер мен жанжал кезіндегі тараптар арасындағы келіссөздерге қатысуы. Үшінші мемлекет өзі қарама-қайшы емес, бірақ дауды реттеу мен аяқтауға мүдделі. Дауларды ұзақ уақыт келісе алмайтын болса, делдал өз көмегін ұсынады және екі тараптың да келісімімен дауды реттеудің мәні туралы өз ұсыныстарын береді. Бұл ұсыныстар, әдетте, ымыраға келу сипатына ие. Егер тараптар бұл ұсыныстарды қабылдасамаса, делдалдық сәтсіз болып саналады. Бірақ көбінесе делдалдыққа келісетін тараптар медиатордың ұсыныстарын қабылдау үшін алдын ала уәде етеді. Қажет болған жағдайда, делдал дауды шешуге өзінің ұсыныстарын қабылдауға ынталандырып, дауласқан мемлекеттерге саяси немесе басқа әсер етуі мүмкін. Делдалдар бір немесе бірнеше мемлекеттер, сондай-ақ БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдар болуы мүмкін. БҰҰ Жарғысына сәйкес, егер Қауіпсіздік Кеңесі даудың жалғасы халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қауіп төндіретін болса, онда даудың реттелуі үшін қажетті жағдайларды ұсынуға шешім қабылдайды. Көпжақты дипломатияның негізгі қатысушылары – егемен мемлекеттер. Олардың қатарында көпжақты дипломатия тақырыбында егемен мемлекеттердің бірлестіктері болып табылатын халықаралық ұйымдар бар. Екі жақ та халықаралық көпжақты келіссөздерге, кездесулерге, конференцияларға, конгресстерге, сондай-ақ олардың шешімдері бойынша халықаралық бейбітшілікті қолдау операцияларына толыққанды қатыса алады. Әрбір көпжақты дипломатиялық іс-шараға немесе әрбір халықаралық ұйымға қатысушылардың нақты құрамы қол жеткізілген уағдаластықпен анықталады.

Кез келген халықаралық конференцияның алдында оның қатысушыларының құрамы анықталды, оның ішінде уәкілетті қатысушылар мен бақылаушылар ерекше мәртебеге ие. Өкілетті өкілдер кездесулерде сөйлесе алады, ұсыныстар жасайды, шешімдер жобаларын талқылайды, осы жобаларға келісетін немесе қарсы дауыс бере алады, консенсустық шешімдерді әзірлеуге қатысады. Байқаушылар конференциялардың көпшілік жиналысына қатыса алады және ресми күн тәртібіндегі мәселелерді талқылауға қатыса алады. Олар барлық ресми конференциялық құжаттамаға қол жеткізе алады. Бірақ олар конференцияларда шешім қабылдаған кезде дауыс беруге құқығы жоқ және өз ұсыныстарын бере алмайды. Конференцияға байқаушылар ретінде шақырылған мемлекеттерден басқа конференцияға халықаралық ұйымдарда, атап айтқанда, аймақтық ұйымдарда осындай мәртебе ұсынылуы мүмкін. Мысалы, көптеген халықаралық ұйымдар БҰҰ Бас Ассамблеясының жұмысына жыл сайынғы сессияларында бақылаушы ретінде қатысады. Кейбір әскери есеп айырысу жағдайларында халықаралық келіссөздерге қатысушы егеменді мемлекеттер ғана емес, бірақ күресте қол жеткізген «соғысушы тараптар» деп танылған мемлекеттер болуы мүмкін. Бұл тәжірибе ХХ ғасырдың екінші жартысындағы

ұлттық-азаматтық соғыстар кезінде сирек болды. Сонымен қатар, конференцияларда және көп жақты келіссөздерде аз ұлттар өкілдері, бизнес өкілдері, қоғамдық ұйымдар, сарапшылар және консультанттар туралы уағдаластықтар бойынша келіссөздер жүргізуге шешім қабылдануы мүмкін, бірақ олар конференция шешімдерімен анықталған шарттарда әрекет етуі керек. XX–XXI ғасырдың кез келген кезеңінде жаһандану үрдісінің айқын үрдістері аясында трансұлттық корпорациялар мен үкіметтік емес ұйымдардың халықаралық келіссөздер процесінде рөлі арта түсті. Осыған байланысты бір мезгілде екеуі де көпжақты дипломатиялық үдерістерге басып кіріп, өздерінің егемен мемлекеттерімен қатар өздерінің уәкілетті субъектілеріне айналды. Дегенмен жаңа ғасырдың алғашқы онжылдықтағы дипломатия тәжірибесі қаржылық және өнеркәсіптік топтардың және үкіметтік емес ұйымдардың мемлекеттердің сыртқы саясатына әсерінің артуына қарамастан, егемен мемлекеттер мен халықаралық үкіметаралық ұйымдар тек көп жақты дипломатияның уәкілетті субъектілері болып қалады.

Трансұлттық корпорацияларға келер болсақ, олардың халықаралық келіссөздер процесіне белсенді қатысуы, әдетте, осы корпорациялардың өкілдіктері өкілдерінің қатысуымен келіссөздер мен халықаралық конференцияларға қатысу, сондай-ақ үкіметтік делегациялар үшін директивалардағы корпорациялардың мүдделерін есепке ала отырып және т.б. анықталады.

Үкіметтік емес ұйымдар тарапынан халықаралық келіссөздерге әсер ететін әдіс-тәсілдер: оларға қызығушылық тудыратын тақырыпты мұқият ойластырып, мемлекеттік делегациялардың нұсқаулықтарында ескерілген сертификаттар, талдаулар мен ұсыныстар дайындау. Үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері ресми делегацияларға кіреді немесе сарапшылар ретінде конференцияларда тыңдалады. Бұдан басқа, олар келіссөздерге байланысты насихат науқандарына белсене қатысады. Халықаралық конференцияларға дайындық Халықаралық конференциялар мен көпжақты келіссөздердің табысы айтарлықтай дәрежеде мұқият даярлауға байланысты. Ең алдымен келіссөздерде немесе делегацияларда көпжақты жағдайға қолайлы саяси жағдай жасау үшін өкілдер деңгейі туралы келісу, сондай-ақ қатысушы елдерде қоғамдық пікірмен таныстыру маңызды. «Келіссөздер туралы келіссөздермен» деп аталған бұл мәселелер бойынша алдын ала келіссөздер айтарлықтай күш пен уақытты талап етеді. Екі жақты келіссөздерден айырмашылығы, егер тұрақты төрағалық болмаса, көп жақты келіссөздер мен конференциялар әрдайым келіссөздер мен конференция жұмысын нақты ұйымдастыруды қамтамасыз ететін төрағалық өкім құруды талап етеді. Мұнда бірнеше нұсқа бар. Келіссөздер жүргізілетін ел немесе ел делегациясының басшысы сайлана алады. Бірақ келіссөздерге қатысушы барлық елдер алфавиттік тәртіпте қысқа мерзім ішінде келіссөздерде төрағалық етуі мүмкін. Халықаралық конференцияларда төраға әділ географиялық өкілдікті ескере отырып, бірнеше рет ұсынылған кандидаттардың ішінен дауыс беру арқылы сайланады. Сонымен, келіссөзшілер құрметтейтін және елеулі дипломатиялық тәжірибесі бар беделді саясаткер басқарушы болады. Жыл сайын өз отырыстарын өткізетін БҰҰ Бас Ассамблеясында отырыстың басталуында, Азия, Африка, Шығыс Еуропа, Батыс Еуропа және Латын Америкасы мемлекеттерінің және басқа мемлекеттердің бестоптарының өкілдері айналысатын Президенттің сайлауы өтеді. Президент осы лауазымды жыл бойы Ассамблеяның кезекті сессиясында қайта сайланғанға дейін атқарады. БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінде Төрағалық ету Қауіпсіздік Кеңесінің мүшелерімен ағылшын тіліндегі әліпбилік тәртіппен кезекпен басқарылады, бұл лауазымды әрбір басқарушы бір ай бойы иемденеді. Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық жөніндегі Конференция салтанатты ашылу және жабылу рәсімінде қабылдаушы елдің сыртқы істер министрінің төрағалығымен өтті. Дипломатиялық қызмет басқа да жиналыстарда №2 (27)/2013 73 төрағалық жеребе бойынша жасалатын елдердің тізіміне сәйкес өз кезегінде кезекпен және белгілі бір тәртіпте әр кездесуде сыртқы істер министрлерінің ротациясы негізінде жүзеге асырылды. Төрағалықтың басқа нұсқалары жағдайға және өткізілетін көп жақты іс-шараның ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Халықаралық конференциялар рәсімінің ережелері де маңызды. Рәсім ережелерін қабылдау және оларды қатаң ұстану конференциялардың табыстылығы үшін алғышарт болып табылады. Конференцияға неғұрлым көп мемлекеттер қатысса, мәселелерді талқылау тәртібі, әсіресе, конференция шешімдерін қабылдау соғұрлым мұқият болуы қажет. Рәсімнің ережелері барлық делегациялардың өздерінің лауазымын ұсынуға, өз ұсыныстарын қабылдауға және шешім қабылдауға қатысуға мүмкіндік беруі

керек. Халықаралық конференциялар мен жиналыстарда, әдетте, үш негізгі кезең бар. Барлық делегациялардың басшылары конференцияның пленарлық отырыстарында талқыланған мәселелер бойынша өздерінің принциптік позицияларын ұсынған алғашқы (бастапқы) кезең. Сонымен бірге олар өз ұсыныстарын конференцияның хатшылығына тапсырады, бұл ұсыныстарды конференцияның болашақ шешімдеріне арналған жобалар түрінде таратады. Конференцияның қатысушылары осы кезеңде бір-бірінің ұстанымдары мен ұсыныстарын зерттеп, оларды өз ұстанымымен салыстырып, келісілген шешімдерді әзірлеу мақсатында олардың келісім мүмкіндіктерін талдайды. Бұл уақытта «келісім саласы» қарастырыла бастайды. Конференция жұмысының екінші кезеңінде ұсынылған ұсыныстарды зерделеуге және келісілген жобаларды әзірлеуге немесе конференцияның пленарлық отырысына ұсыну туралы шешімдердің жобаларына сеніп тапсырылған комитеттер мен жұмыс (сараптама) топтары құрылды. Бұл кезең, әдетте, конференция жұмысында ең қарқынды болып табылады, себебі бұл уақытта болашақ шешімдердің мәтіндерін әзірлеу үшін практикалық жұмыс жүргізіледі: позициялардың қақтығысы, оларды үйлестіру, ымыраға келу тәсілдерін іздестіру және талқыланатын мәселелер бойынша ықтимал келісімнің лимиттерін анықтау.

Комитеттер мен жұмыс (сарапшылар) топтары, әдетте, делегациялар басшыларына прогресс туралы күн сайын есеп беретін делегация басшыларының орынбасарлары немесе кеңесшілер деңгейінде кездеседі. Соңғысы, қажет болған жағдайда, сыртқы істер министрліктеріне конференциядағы істердің жай-күйі туралы хабарлайды. Міндетті ақпарат, делегацияның директивалары делегацияның пікірінше, орындылық пайда болған және уақыт келді дегенге көшу үшін біріншімен қоса, екінші (ымыраға қарсы) позицияларды қарастырған жағдайда ғана қамтамасыз етіледі. Қажет болған жағдайда делегациялардың басшылары өздерінің жұмысына комитеттердің шешімдерінің жобаларын үйлестірудегі аса маңызды сәттерде қатыса алады. Комитеттерде жұмыс көбінесе «дөңгелек және тік жақшалар әдісі» арқылы жүзеге асырылады, бұл ұсынылған ұсыныстарды (жобаларды) салыстыру және оларды бір жобаға біріктіруді білдіреді. Алдын ала бірлескен жобада келісілген ережелер қарапайым мәтінмен басылады, сәйкес келмейтін, бірақ ымыраға келу арқылы келісуге болатын ұқсас ережелер тік жақшалармен қабылданады, ал бір-біріне қарама-қарсы қатынастар дөңгелек жақшаға алынады. Бұл әдіс оның үйлесімді, күрделі және өте қиын жерлерімен ықтимал орналасу туралы толық көріністі көруге мүмкіндік береді.

Комитеттер мен сарапшылар топтарының кездесулерімен қатар, конференциялардың шектерінде көп жұмыс жүргізілуде, онда жеке байланыстар мен әңгімелердегі дипломаттар әртүрлі мемлекеттердің және олардың топтарының ұстанымдары арасындағы жақындастыру мүмкіндіктерін табуға тырысады, басқа елдерге ымыраға келу үшін жаңа қадамдар жасауға сенеді және өзара келісімдерге келіседі. Кейде конференциялар барысында өздерінің ұстанымдарын жұмсарту және екіжақты қарым-қатынастарды жақсарту және олардың жұмысына ауысуға мүдделілігімен әртараптандыру тәсілі орындалады. Көптеген қатысушылары бар конференцияларда, «бәрімен бірге» байланыстар мен келіссөздер, конференциялардың шектеулі мерзімі мүмкін емес. Сондықтан, мемлекеттерді география (өңірлер бойынша) немесе мүдделер бойынша топтарға біріктіру әдістері әзірленген. Бұл топтар өздерінің ортасынан «үйлестірушілер» (бір-екі немесе үш) бөліп алады. Олар жеке елдер немесе олардың тәжірибелі дипломаттары болып табылады, олар осы топтың мүдделерін басқа мемлекеттердің үйлестірушілерімен келіссөздерде, комитеттерде үйлестіруге және конференцияның түпкілікті шешімдерінің шектеріне қатысты ұсынуға тапсырма беріледі. Сонымен қатар, конференцияға белсенді қатысушылар және «қолдау тобының» топтары мемлекеттер арасында ерекшеленеді. Шешімнің маңызды жобасын әзірлегеннен кейін, конференцияның жұмыс және ресми тілдерінде осы жобаның мәтінін түпкілікті редакциялау бойынша үлкен жұмыстар жасалады, олар үшін жеке редакциялық комитет құрылуы мүмкін. Нәтижесінде, шешімнің жобасын Комитеттің баяндамашысы конференцияның пленарлық отырысына жібереді, осы құжатта жұмыс істеудің негізгі бағыттарын сипаттайды. Үшінші (қорытынды) кезеңде конференция жұмысы жалпы отырыстарда шешімнің (қарардың) жобасын талқылауға бағытталған. Барлық қатысушы мемлекеттер осы жоба бойынша өз пікірін білдіруге және олардың толықтыруларын және түзетулерін енгізуге құқылы. Олардың кейбіреулері олардың позициясы ымыралас

жобада жеткілікті түрде көрінбейді деп ойлауы мүмкін. Әдетте, барлық мәселелер одан әрі үйлестірілу немесе дауыс беру арқылы шешіледі.

Халықаралық конференциялардың шешімдерінің үш түрі бар:

- мақсат туралы декларация;
- ұсынымдар;
- міндетті шешімдер.

Мақсат туралы декларация заңды түрде міндетті шешімдер мәртебесіне ие емес. Егер мақсат туралы декларацияны бір мемлекет жарияласа, онда басқа елдер өз саясатын айқындаған кезде олардың сенімін үлкен немесе аз дәрежеде ескере алады. Алайда егер мақсат туралы мәлімдеме мемлекеттер тобымен келісілген және қабылданған болса, қатысушылардың біреуі немесе бірнешеуі декларацияның авторларының арасында саяси сенімнің нашарлауының негізі ретінде басқа қатысушылармен қабылданбауы мүмкін. Халықаралық конференцияда қабылданған ұсынымдар, осы ұсынысты қабылдайтын елдер үшін, сондай-ақ, осы ұсынымға қатысты басқа мемлекеттер үшін міндетті емес. Дегенмен ұсыныс – кеңес беру, қажетті іс-қимыл курсы көрсету және ол кімге қаралатын адамдарға саяси қысым көрсету үшін қабылданатын саяси шешім.

Мемлекеттердің конференцияларда міндетті түрде қабылданатын шешімдер, өздері қабылдаған келісімдерге, конвенцияларға және басқа да шешімдерге қол қоя отырып, заңдық міндеттемелерді өзіне қабылдайтын, олар халықаралық құқықтың бұзылуы болып саналатын мәлімдемелерді қабылдайды. Халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау мақсатында қабылданған БҰҰ Жарғысының VII тарауының ережелеріне сәйкес БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің шешімдері міндетті болып табылады. БҰҰ-ның барлық мүшелері БҰҰ Жарғысына сәйкес Қауіпсіздік Кеңесінің шешімдерін орындауға міндетті. Конференцияның қорытынды құжаттары Халықаралық конференцияларда, халықаралық ұйымдардың отырыстарында және сессияларында қатысушы мемлекеттердің мазмұны мен келісілген ниеттеріне байланысты түрлі құжаттарда қабылдануы мүмкін. Олар:

- Шарт;
- Келісім;
- Жарғы;
- Пакт;
- Резолюция;
- Декларация;
- Ұсыныс;
- Коммюнике;
- «Түсіну»;
- Өтініш (барлық қатысушылар мақұлдаған);
- Қорытынды құжат болуы мүмкін.